

Петар З. МИЛОЈЕВИЋ
Александар Н. КАПУРАН
Археолошки институт, Београд

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ПРАИСТОРИЈСКЕ ГРАДИНЕ НА ПОПОВИЦИ КОД СОКОБАЊЕ

Апстракт: У раду су презентовани резултати археолошких ископавања спроведених током 2022. године на градинском налазишту Поповица код Сокобање (Зачечарски управни округ, источна Србија). Локалитет до сада није био археолошки истраживан, иако је одраније познат захваљујући подацима из евиденција Народне музеја Србије, Народне музеја Ниш и Зачечарског музеја Књажевац. Пробна сондирања су изведена у оквиру пројекта *Археолошка истраживања налазишта из раног гвозденог доба на територији општинске Сокобање*, у организацији Археолошког института, Београд и Народне библиотеке „Стеван Сремац“ у Сокобањи. Отворене су четири сонде на основу којих су добијени подаци о вертикалној стратиграфији, одликама покретних налаза и остацима праисторијске архитектуре. Јасно су установљене три фазе насељавања градине, дефинисане према стратиграфским јединицама и стилско-типолошким карактеристикама керамичког материјала. Издвојени су хоризонти гвозденог доба, средњег/позног бронзаног доба и позног енеолита, који се према доминантним културним манифестацијама могу везати за Басараби, Бубањ–Хум IV и Коцофени–Костолац културу. Осим тога, спорадично су пронађени делови грнчарије који имају елементе вучедолске, гамзиградске и Медијана II–III културе, уз присуство површинских налаза латенске керамике израђене на витлу, која уједно документује остатке девестираног слоја из најмлађе фазе насељавања градине. Поменути истраживањима су откривени и остаци сухозида који је вероватно био елемент фортификационе архитектуре из праисторије.

Кључне речи: градина, енеолит, бронзано доба, гвоздено доба, фортификациона архитектура, сухозид

УВОД

Пробна ископавања о којима је реч реализована су у оквиру пројекта *Археолошка истраживања налазишта из раној њовзденој доба на територији општинине Сокобања*, чије је спровођење омогућено уговором о сарадњи између Археолошког института, Београд и Народне библиотеке „Стеван Сремац“, Сокобања. Предвиђено је да пројекат траје три године (2022–2024), а према плану и програму за истраживачку кампању 2022. године,¹ Народна библиотека „Стеван Сремац“, уз подршку Општине Сокобања, обезбедила је комплетна средства за археолошка истраживања на Поповици.²

Географски контекст налазишта

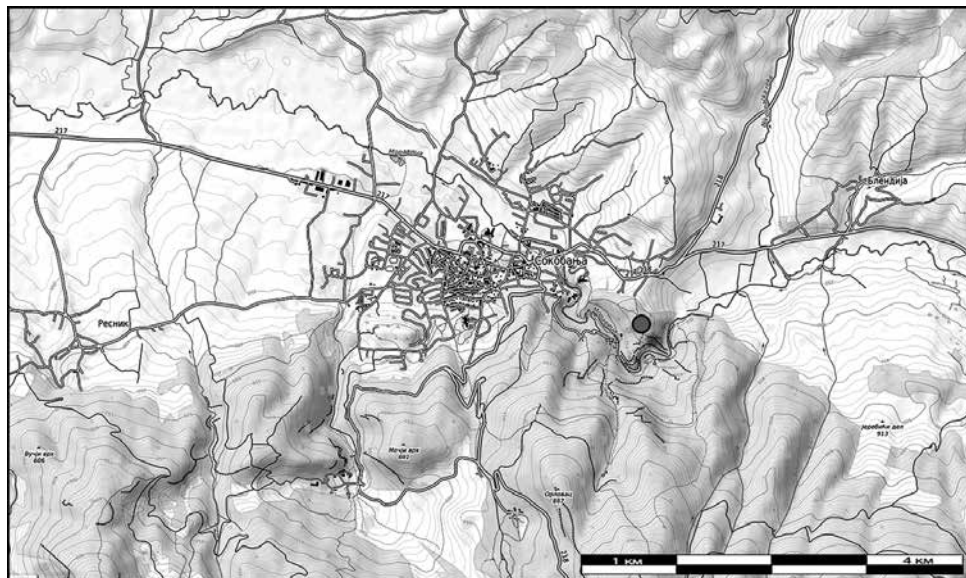
Градина на Поповици се налази на 1,5 km удаљености у правцу исток–североисток од центра Сокобање (Зајечарски управни округ, источна Србија) (карта 1). У локалној топонимији, Поповица заправо подразумева назив брда које припада северним обронцима планине Девике (1.187 m). Само брдо се јасно издваја из локалног пејзажа будући да својим готово вертикалним падинама дуж јужне, источне и западне стране фланкира десну обалу Сокобањске Моравице, учествујући тако у формирању уске и стрме Сокоградске клисуре. Северна страна брда је приступачнија, али се нагло издиже из долиноског појаса, остварујући висинску разлику од око 150 m, што употпуњује доминацију Поповице у окружењу. Теме брда подразумева пространи плато, који се правцем северозапад–југоисток пружа у дужини од око 600 m, док ширина износи од 30 до 120 m. У габаритима теменог платоа издвајају се три узвишења са 10–20 m вишим kotaма у односу на његову основу. Сва три се завршавају мањим платоима, а за ова истраживања од највеће важности је средњи врх, који је сондиран и који уједно представља највишу тачку брда, са апсолутном висином од 443 m (сл. 1–3).

Поповица се састоји од кречњачких стена са развијеним облицима крашког рељефа, међу којима се издвајају три спелеолошка објекта (Milojević, Kajtez i Milošević 2015: 71). Плитак педолошки покривач, састављен од еродираних смонице, омогућио је развој претежно травнате вегетације, уз проређено ниско шумско растиње. Поред северног, приступачнијег подножје брда одвајају се два регионална путна правца, од којих један чини најповољнију трасу између Алексиначке и Књажевачке котлине, односно везу између јужноморавског и тимочког басена. Други правац се одваја ка северу и подразумева планински пут који преко Рашиначког превоја (696 m) на Ртњу повезује Сокобањску и Бољевачку котлину. Осим тих погодности, важно је навести да у непосредној близини Поповице извиру три термоминерална врела, од ко-

1 Дозволу за спровођење ископавања, заведену под бр. 633–00–288/2022–02, Археолошки институт је добио од Министарства културе и информисања 4. 10. 2022. године.

2 Захваљујемо др Миодрагу Николићу, председнику Општине Сокобања, и Јелени Стојановић, директорки поменуте библиотеке, без чијег свесрдног интересовања и залагања реализација пројекта не би била могућа.

јих се једно, мање познато, налази у њеном северном подножју, на излетишту Лептерија, док су преостала два недалеко од западног подножја, на локацији званој Бањица, која представља чувено градско купатило с терапеутским садржајем. Данас је Поповица незаобилазна пешачка дестинација у туристичкој понуди Сокобање, са уређеним стазама, одмаралиштима и видиковцима.

Карта 1 Положај Поповице с маркираним местом истраживања 2022. године
(аутор: П. Милојевић)

Map 1 Position of Popovica, with the research area from 2022 marked (author: P. Milojević)

Сл. 1 Поглед са севера на Поповицу и поглед с југа на плато са сондама (горе десно)
(фото: П. Милојевић)

Fig. 1 Popovica, view from the north, and plateau with trenches, view from the south
(top right) (photo: P. Milojević)

Сл. 2 Плато Поповице са југозапада, са обележеним врхом на коме су вршена сондирања
(фото: К. Ђорђевић)

Fig. 2 The plateau of Popovica, view from the south-west, with the top where trench research
was conducted marked (photo: K. Đorđević)

Сл. 3 Поглед на Поповицу са донжон куле на оближњем Сокограду (фото: К. Ђорђевић)

Fig. 3 View of Popovica from the donjon tower at the nearby Sokograd (photo: K. Đorđević)

Досадашња сазнања о градини на Поповици

Градина на Поповици се готово не помиње у стручној литератури (Ђорђевић 1894: 42; Милојевић и Милановић 2015: 43; Митровић и Филиповић 2022). Најстарија археолошка евиденција о Поповици забележена је путем кореспондентне анкете коју је 1934. године за срез Бањски спровела Бановинска археолошка комисија при Просветном одељењу Моравске бановине (Бошковић 1936: 193; Милојевић и Трајковић-Филиповић 2017: 31). У табеларном извештају *Археолошка налазишта и места са карактеристичним именима у околини Сокобањској*, који је припремио деловођа општинске управе, брдо Поповица се наводи као власништво принца Ђорђа, али се о самој локацији помињу једино оштре литице с добрим погледом и топли извори, док су подаци везани за евентуална археолошка открића изостали.³

Локалитет је први пут истраживан рекогносцирањима која су кустоси Народног музеја Ниш⁴ спровели на територији сокобањске општине, под руководством др Радовија Љубинковића, у кампањи између 13. и 29. септембра 1965. године (Милојевић и Трајковић-Филиповић 2017: 35–36). Том приликом је са површине локалитета прикупљена мања количина фрагмената керамике, од којих највећи део може да се веже за млађе гвоздено доба, док је неколико мање индикативних уломака, израђених без употребе витла, указивало на постојање старијих хоризоната. Наредна археолошка проспекција која је обухватила овај локалитет спроведена је током истраживачког пројекта *Археолошка истраживачка пројекција доњег тока Јужне Мораве* (2017–2019), у организацији Археолошког института (Милановић и Милојевић 2019). Том приликом је пронађено више фрагмената керамике, који јасно сугеришу да је на Поповици, осим латенског слоја, био заступљен хоризонт из бронзаног и старијег гвозденог доба.⁵

Поновно интересовање за локалитет уследило је током 2020. године, када је Народни музеј Србије откупио групни налаз секира, који је на Поповици случајно открио један од мештана. Депозит је садржао шест бронзаних и једну бакарну секиру типа Патулеле (рум. *Pătulele*). Наведене секире су, према аналогјама из јужне Румуније, северне Бугарске и источне Србије, опредељене у средње бронзано доба (Br B1–C2), односно у период између 1750. и 1300. године пре н. е. (Митровић и Филиповић 2022: 52).

3 Архива Народног музеја Ниш: 2. Срез Бањски, Извештај о археолошким налазиштима р. IV бр. 16978 – 18. XI. 1934. г.

4 Радмила Ајдић, Бојана Дељанин и Петар Петровић.

5 Археолошки материјал са истраживања чува се у Завичајном музеју Књажевац.

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА НА ПОПОВИЦИ 2022. ГОДИНЕ

Истраживања на локалитету Поповица спроведена су у периоду од 10. до 31. октобра 2022. године и подразумевала су пробна археолошка сондирања на парцели 3436/1 (КО Сокобања), која се налази у својини ЈП Србија шуме, Београд. У њиховој реализацији и документовању⁶ учествовало је пет археолога⁷ (сл. 4).

Сл. 4 Радна фотографија начињена приликом истраживања и документовања сонди 1 и 2 (фото: П. Милојевић)

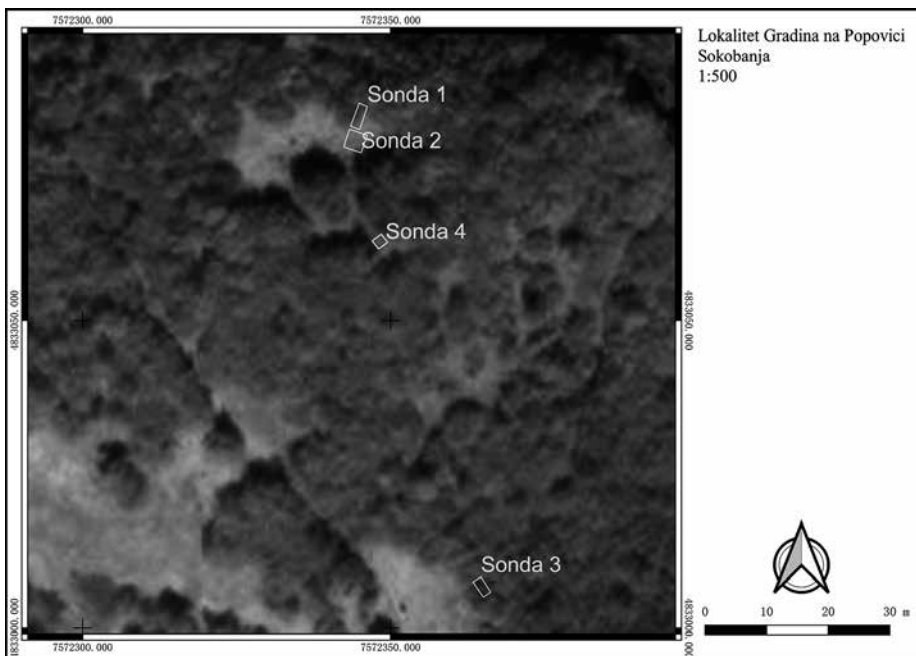
Fig. 4 Work photo during the research and documenting of trenches 1 and 2 (photo: P. Milojević)

На почетку ископавања је одлучено да се прва сонда постави на највишем врху Поповице (443 m), који заправо представља заравњени плато овалног облика, пречника 55 и 35 m. Иако због густог растиња на површини платоа није био уочљив археолошки материјал, претпостављено је да би се на њему могао очекивати најбоље очуван културни слој с обзиром на то да се тај простор истицао положајем и конфигурацијом, док је његова јужна падина садржала велику количину фрагмената керамике, за које се сматрало да су ту доспели ерозијом са поменутог врха. Осим тога, неколико крупних храстових стабала је указивало на то да седимент на платоу има највећу дубину, за разлику од околних огољених површина, из којих виरे матичне стене.

6 Осим стандардним методама археолошког документовања, истраживања на Поповици су испраћена и видео-материјалом, помоћу којег је монтиран дугометражни историјско-археолошки филм *Vlastelin „Motus in Petra“*, у продукцији Raven house и Сокопреса, на идеју главног уредника и сниматеља Кристијана Ђорђевића из Сокобање.

7 Пројектом и истраживањима је руководио Петар Милојевић, истраживач сарадник Археолошког института, док су стручну археолошку екипу чинили: Александар Капуран, научни саветник Археолошког института, Војислав Филиповић, виши научни сарадник Археолошког института, Иван Нинчић, истраживач сарадник Археолошког института, и Милена Муминовић Божић, кустос Завичајног музеја Књажевац. Стручни консултанци на пројекту били су: Александар Булатовић, Археолошки институт, Марија Љуштина, Филозофски факултет у Београду, и Весна Вучковић, University of Haifa, Zinman Inst. of Archaeology.

Током трајања кампање отворене су четири сонде, од којих три на највишем платоу градине, а једна (сонда 3) на нешто нижој коти, односно при подножју југоисточне падине поменутог платоа (сл. 5). Сонде су означене бројевима од 1 до 4, а њихове коначне димензије су износиле 1,5 × 4 m (сонда 1), 4 × 3 m (сонда 2), 1,5 × 3 m (сонда 3) и 2 × 2 m (сонда 4).⁸ У свим сондама је копано до површине матичне стене, на основу чега је установљено да дубина седимента није иста у свим сондама и да се разликује у зависности од позиције и конфигурације терена. Највећа релативна дубина достигнута је у сонди 1 и износила је око 130 cm, у сонди 2 се матична стена појавила на приближно 90 cm, док у сондама 3 и 4 дубина седимента није била већа од 50 cm. Сонде 1 и 2 су отворене при северном ободу највишег платоа и дале су најбоље податке о стратиграфији налазишта, док су сонде 3 и 4 имале плитак културни слој, који је био поремећен ерозијом терена.

Сл. 5 Положај сонди отворених на Поповици (сонде 1–4) (фото: И. Нинчић)

Fig. 5 Position of open trenches at Popovica (trenches 1–4) (photo: I. Ninčić)

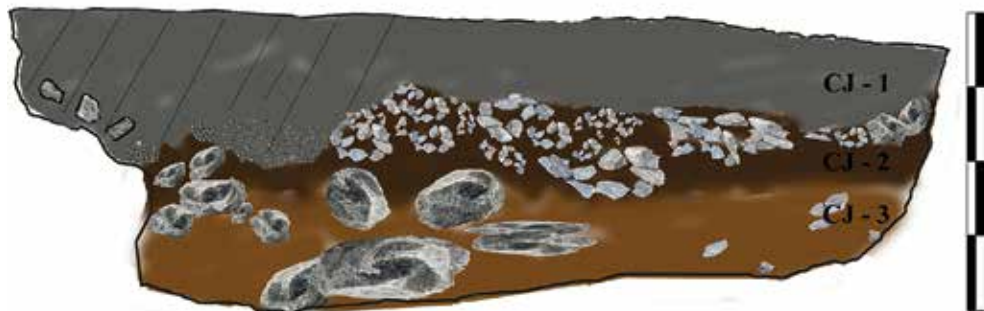
Истраживањима су откривени архитектонски елементи у виду каменог сухозида, као и многи покретни археолошки налази. Укупно је пронађено 3.597 покретних налаза у виду фрагмената керамике, животињских костију, кремена, обрађеног камена и лепа. Најчешћа је грнчарија, заступљена са 3.211 фрагмената, од којих 475 индикативних за хронолошку и културолошку карактеризацију. Осим тога, издвојено је још 25 посебних налаза,⁹ међу којима

8 Све сонде су позициониране GPS уређајем марке South G1 GNSS Rover, на основу кога је направљен геореференциран ситуациони план у размери 1:500.

9 Односно 18 Ц налаза и 7 А налаза.

се истичу изузетан, потпуно очуван врх кремене двопере стрелице, неколико целих кремених сечива, керамички пршљенци, калеме, камени жрвањ и алатке од рога. Необрађене животињске кости чине 295 налаза, од којих су 33 прецизно стратиграфски позициониране и издвојене као узорци за потенцијална радиокарбонска датовања. Уочена су још 32 фрагмента кремена с траговима обраде и 41 фрагмент кућног лепа. У истраживаним слојевима готово није евидентиран материјал из историјских фаза прошлости,¹⁰ тако да се на основу досадашњих ископавања може закључити да је Поповица искључиво праисторијски локалитет.

Ископавања су вршена по откопним слојевима издвајањем стратиграфских јединица и објеката. Најбољи подаци о археолошкој стратиграфији локалитета добијени су у сонди 2 (сл. 6), док је у сонди 1 већим делом поремећена изградњом сухозида и једино је очувана у најнижим откопним слојевима. На основу археолошког материјала и његовог распореда по стратиграфским јединицама, установљене су три фазе насељавања градине, које се према стилско-типолошким одликама керамике могу одредити у хоризонте гвозденог, бронзаног и бакарног доба.

Сл. 6 Северни профил сонде 2 (цртеж и обрада: П. Милојевић)
Fig. 6 Northern profile of trench 2 (drawing and editing: P. Milojević)

Хоризонт I: гвоздено доба

Хоризонт I представља најмлађу фазу насељавања градине и везује се за гвоздено доба. Фрагменти грнчарије из овог периода се често налазе на површини ширег простора Поповице, а нарочито су заступљени на југоисточној падини, тако да је овај хоризонт у сонди 2 уочен већ након скидања слоја с вегетацијом. Седимент је чинила компактна шумска црница с мањом концентрацијом ситних комада кречњака. Дебљина хоризонта није иста у свим деловима сонде и варира од 20 до 40 cm.

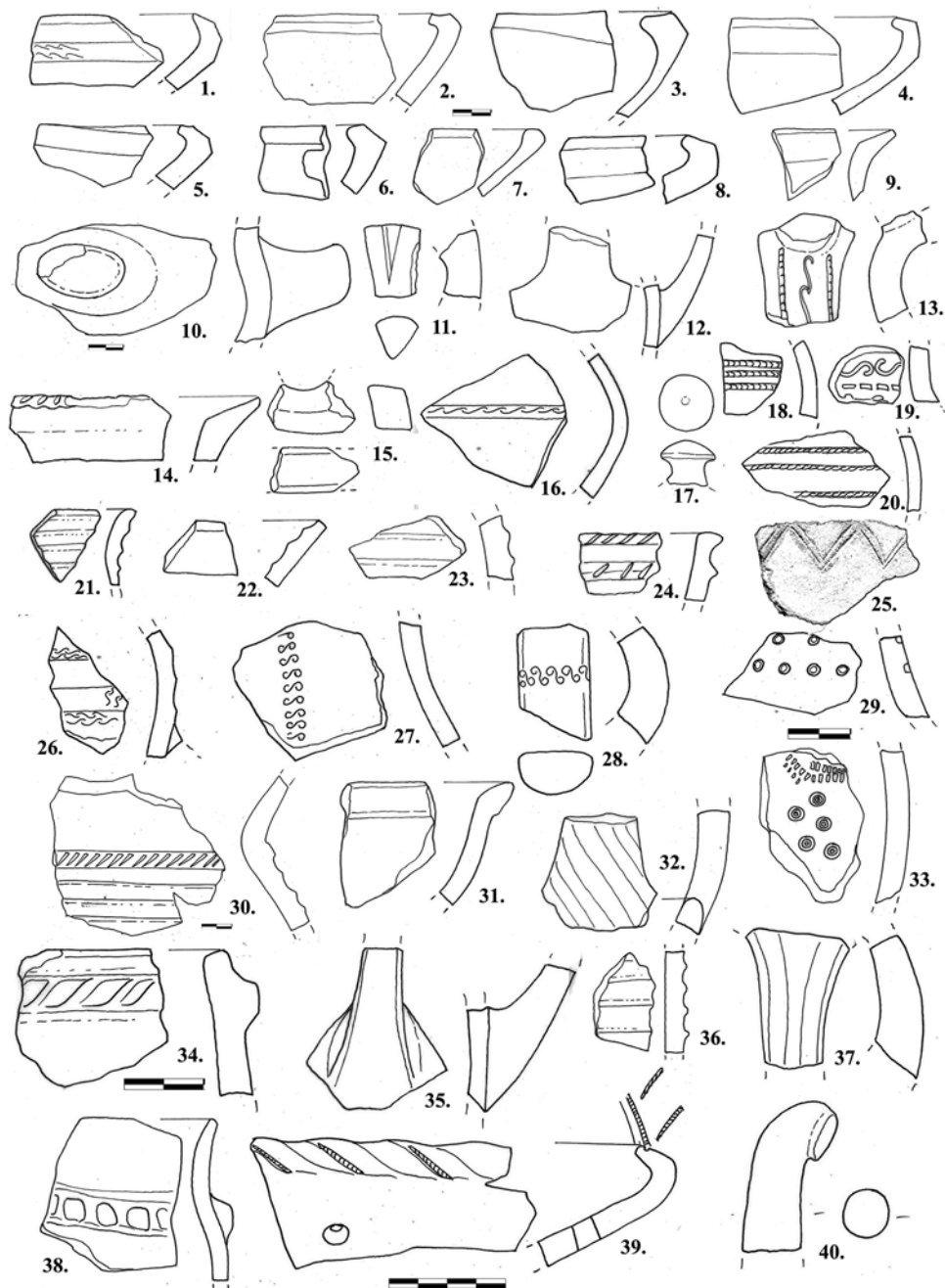
Археолошки материјал углавном чине фрагменти грнчарије, који су у овој фази насељавања најразноврснији и најмногобројнији. Најчешће су то делови

¹⁰ Током истраживања су документована само два налаза из историјске епохе, пронађена у површинским откопима. Један је керамички фрагмент обојен белим премазом и потиче вероватно из скорије етнолошке прошлости, док други фрагмент керамике, израђен на витлу, указује на антички период.

посуда грубе фактуре и неуглачане површине, с примесама у виду крупнозрног песка и каменчића, углавном печених у тамномрком и црвенкастомрком тону. Ради се о грубом кухињском или складишном посућу, израђеном без много пажње и вероватно од глине лошијег квалитета. Декорација на њему је ретка и своди се на једну или две пластичне траке са кружним и квадратним отисцима или ширим урезима (Т. I/30, 34, 38). Осим масивних језичастих дршки (Т. I/10), присутне су дршке квадратног, кружног или полукружног пресека (Т. I/15, 28), као и дршке које се у корену истичу пресеком у виду заобљеног троугла (Т. I/11–12, 35). Ободи могу бити задебљани, равно или косо исечени, често косо разгрнути или истурени ка спољашњости реципијента, понекад украшени косим урезима (Т. I/9, 14, 22, 31, 34, 38).

Посуде средње и fine фактуре су знатно ређе, али су њихови облици и декоративни елементи разноврснији. Од трпезне грнчарије најчешће су благо биконичне зделе косо канелованог, хоризонтално или косо фасетираног увученог обода (Т. I/1–8, 39). Такав тип здела широко је заступљен на готово целом Балканском полуострву, као и у јужним крајевима средње Европе (Булатовић 2009). Према типологији А. Булатовића (Булатовић 2009), у материјалу са Поповице могу да се издвоје два типа заступљена са четири варијанте. Тип I има три варијанте, и то благо биконичне зделе са хоризонтално или косо фасетираним горњим конусом (варијанте Ia и Ia1) (Т. I/1–5, 8), затим полулоптасте зделе увученог обода, с једном хоризонталном фасетом (варијанта Ib) (Т. I/6–7). Тип два чине благо биконичне зделе чији је горњи конус украшен косим ребрастим канелурама (варијанта IIa) (Т. I/39) (Булатовић 2009: 90–91, таб. 1). Варијанте Ia, Ia1 и Ib преовладавају у репертоару трпезне керамике на налазиштима са хоризонтом раног гвозденог доба (На А2–В3) (Булатовић 2009: 96), попут Калакаче (Medović 1988) и Босута у Подунављу, где настављају своју егзистенцију и током развијеног гвозденог доба (Medović i Medović 2010: sl. 70/5, 7I/8, 11, 82/6–7, 92/7, 93/4, 94/5, 99/10, 10I/8–9, 118/1, 120/8, 124/9, 138/13–15, 148/10, 153/4–5, 14–15, 18). Слична ситуација је констатована у Горњовеликоморавском басену, где варијанте Ia и Ia1 доминирају у слојевима из гвозденог доба Ia–b (На А2–В2) (Булатовић 2009: 97), срећући се и у фазама На В3–С, односно Ланиште I и Ланиште II – Басараби, по М. Стојићу (Стојић 2004: 170–179). С друге стране, у Крушевачком Поморављу, на локалитету Конопљара код Читлука, зделе варијанте Ib јављају се у најстаријем стратуму, који се везује за материјал са мешавином елемената брњичке и параћинске културе (Br D – На А1) (Стојић и Чађеновић 2001: Т. V/1–3, 5–6; Булатовић 2009: 98). На локалитету Медијана код Ниша заступљене су све четири варијанте здела, у хоризонтима II (На А2–В1) и III (На В1–В2), с тим што је варијанта IIa присутнија у хоризонту III, док се зделе варијанте Ia, често с језичастом дршком на трбуху, срећу већ у стратуму Медијана I¹¹ (Br D – На А1). Слична ситуација је и на локалитетима у Јужноморавском басену, где су широко заступљене варијанте Ia и Ib, попут стратума II–IV (На А2–

11 Запажања на основу теренске документације и аутопсије материјала са ископавања Медијане 1962. године, који се чува у Народном музеју Ниш. Овом приликом захваљујем Татијани Трајковић-Филиповић, кустосу праисторијске збирке, на помоћи приликом обрађивања поменутих налаза.

Т. I Хоризонт 1: керамички предмети из гвозденог доба (цртеж: А. Капуран;
 обрада: П. Милојевић)

Pl. 1 Horizon 1: ceramic finds from the Iron Age (drawing: A. Kapuran; editing: P. Milojević)

B1) на Хисару, хоризонта III–IV у Кржинцу (На А2–В3), Ресуљи (На А2), Црквешту (На В), Свињешту (На В) (Лазих 2005: 149, Т. V/3, VII/10–12, VIII/1–3, XII/1, 2, 4, XIII/1–6; Булатовић 2007: 77–83, 202–208; Булатовић 2009: 98; Булатовић и Капуран 2013: 114–115, Т. I/4–6, II/27–28, III/52, 57, 63; Bulatović i Kapuran 2007: 8, Т. I/12), али и на налазиштима са хоризонтима из развијеног гвозденог доба, попут Меаништа код Ранутовца, где се поменуте варијанте понекад јављају с низом квадратних убода начињених радлом (Булатовић, Филиповић и Капуран 2016: Т. II/21). У источној Србији се варијанте здела као на Поповици срећу у Брестовачкој Бањи, Кривељу, Танди, Шарбановцу и Лазаревој пећини код Злата (Капуран, Булатовић и Јовановић 2014: Т. XXI/1, LV/123–131, LXVI/2, LXXI/1, CVII/10, CXII/3), као и на чак 16 рекогносцираних или ископаваних локалитета у Неготинској Крајини (Булатовић, Капуран и Јањић 2011: Т. XI/30–32, XVI/2–3, XXII/10, XVIII/9–10, XXXV/1, XXXVII/17–18, XLIX/2, LI/8–9, LXI/1–2, LXII/2, LXXI/1, LXXIII/1–2, LXXVII/34–35, LXXXIII/32–33, LXXXVIII/4–5, XCI/29), где се најчешће везују за период раног и развијеног гвозденог доба (На В–С). Зделе косо канелованог обода (варијанта IIa) су познате са више налазишта у Северној Македонији (Georgiev 1989: Т. X/1–3, Т. XIX/3–5, Т. XXIX/3), где се широко опредељују у период од На А2 до На D фазе.

На основу изнетог, за сада тешко може да се установи прецизно хронолошко опредељење здела фасетираног обода са Поповице, поготову што су поједини фрагменти пронађени на месту контакта с хоризонтом из бронзаног доба. Индикативан је фрагмент с низом жигосаних S орнамената у једној фасети (Т. I/1), типичним украсним мотивом из ране и развијене фазе Басараби стила (Јевтић 1992: 395–396), тако да се прилично сигурно може везати за На В3–С фазу. Осим тог фрагмента, на Поповици је нађено још доста примерака са жигосаним S орнаментима, који се јављају на дршкама (Т. I/13, 28), врату (Т. I/19) или трбуху (Т. I/16, 26), у једном или више хоризонталних или вертикалних низова, понекад у комбинацији с квадратним убудима, урезаним линијама или унутар хоризонталних канелура на трбуху (Т. I/16, 19, 26, 27).

На фрагменту зделе fine фактуре, са косим канелурама на ободу (варијанта IIa), у којима су низови квадратних убода изведени помоћу на зубљеног инструмента¹² (Т. I/39), присутна је орнаментална комбинација позната са појединих налазишта још из раног гвозденог доба (Булатовић и Капуран 2013: Т. II/28). У готово идентичном виду јавља се на Градишту код Макреша, Врешу код Немањица и Судићу у Северној Македонији (Georgiev 1989: Т. VII/3, XXIX/4, XXXII/2), на локалитетима који се везују за На С фазу, уз наглашавање да су такве посуде карактеристичније за нешто познији период (На С2) (Georgiev 1989: 75–81).

Орнамент у виду квадратних убода, изведен на зубљеним инструментом или радлом, такође је присутан на многим фрагментима керамичких посуда са Поповице, а може бити у једном или више хоризонталних редова, у жлебу или без

12 Фрагмент је откривен у сонди 2, откопном слоју 4, стратиграфској јединици 1, односно на контакту хоризоната гвозденог и бронзаног доба, што је иста стратиграфска позиција за још три примерка здела фасетираног обода.

њега, затим у комбинацији са S или печатним орнаментом у виду концентричних кругова (Т. I/12, 18–19, 33). Орнаментика са густим квадратним убодима јавља се током раног гвозденог доба (На В) и постаје фаворизовани декоративни елемент у областима Косова, Северне Македоније и Врањског Поморавља, чиме се то подручје издваја као засебни културни ареал који ће добити пуну етнокултурну афирмацију у развијеном гвозденом добу (На С) (Ђурић 1970; Sreјовић 1973; Гарашанин 1988; Васић 1990; Тасић 1998; Bulatović 2007).

Истиче се декорација са утиснутим печатним мотивима у виду вертикалних низова концентричних кругова, понекад праћена квадратним убодима изведеним радлом (Т. I/33). Такви концентрични кругови, често повезани тангентом, представљају аутентичан мотив из раног гвозденог доба, настао под утицајима Бабадаг културе из доњег Подунавља. Нарочито су заступљени и раширени на керамици из фазе Бабадаг II (На В1–В2) (Југанару 2005: fig. 16–18, 28–32), која се у Понишављу најчешће везује за хоризонт Медијана III (Гарашанин 1996). Осим на Медијани, срећу се на више налазишта у Моравско-вардарском сливу, попут Петруса,¹³ Велике Лукање, Хисара, Меаништа (Гарашанин 1996: 209; Пејић 2001: Т. IV/6, X/6–8; Bulatović 2007: fig. 23–24; Булатовић, Филиповић и Капуран 2016: Т. I/7) и готово искључиво потичу из фазе На В. У ближем окружењу Поповице, таква орнаментика је уочена на фрагментима са долиноског налазишта Турска чесма код села Богдинца¹⁴ и градинског локалитета Паниче код Вакупа (Милојевић и Трајковић-Филиповић 2017: сл. 27). Још један орнамент на фрагментима са Поповице је карактеристичан за рано гвоздено доба и На В фазу, а ради се о низу крупних, дубоко утиснутих кружних убода изведених ваљкастим инструментом (Т. I/29). Таква дубока орнаментика јавља се на уломцима из Пањевачког рита код Јагодине (Стојић 2004: Т. VIII, XVIII), из слоја опредељеног у На В1–В2, као и са Хисара код Лесковца, где су у истом слоју нађени фрагменти с концентричним круговима повезаним тангентом, насталим под утицајем Бабадаг културе (Bulatović 2007: fig. 10, 22).

Насељеност Поповице током раног гвозденог доба сугеришу и фрагменти украшени канелурама (Т. I/21–23, 26, 30, 32, 36–37), које се спорадично јављају и на уломцима из старијег бронзанодобног хоризонта 2. Црно глачана канелована керамика (Т. I/21, 36) се у домаћој археологији устаљено интерпретира као последица продора носилаца Гава стила из Карпатског басена (Медијана II), који је уследио током На А2 фазе (Гарашанин 1996; Тасић 1999; Медовић 2001; Стојић 2001; Bulatović 2007; Капуран 2014; Капуран 2020; Bulatović, Molloy and Filipović 2022), након чега је интензивирана употреба канеловане орнаментике дуж читаве Моравско-вардарске долине. Продоре носилаца канеловане керамике на крајњем југу те области најбоље илуструје насеље у Кастанасу. Тамо се канеловани мотиви јављају од слоја 13 (1%), али је њихова далеко већа заступљеност регистрована у слоју 10 (17,6%), који је, заједно са слојем 9

13 Поменути фрагменти керамике чувају се у Завичајном музеју Параћин.

14 Локалитет се налази приближно 10 km источно од Поповице, у долини Сесалачке реке (Milanović i Milojević 2019), док се материјал са рекогносцирања налазишта чува у Завичајном музеју Књажевац.

(10,9%), опредељен у рано гвоздено доба, односно у протогеометријски период (Hochstetter 1984: 188–194, Abb. 50, T. 76/1, 2, 78/1–3, 82/5–7, 88/3, 4). Према резултатима истраживања у Вергини, канелована керамика се појављује током II и IIIA фазе, које се генерално датују у X век пре н. е. (Andronikos 1969). Слична хронолошка позиција је сугерисана и за остала налазишта на северу Грчке (Синдос, Асирос), са хоризонтом канеловане керамике (Wardle et al. 2014; Gimatzidis and Weninger 2020), па се стиче утисак да се њена највећа дистрибуција и заступљеност могу везати за X век пре н. е. или, шире посматрано, за период између XI и IX века пре н. е. (Gumă 1995; Pare 1999: 417–418). Осим тога, на керамици са Поповице су присутни и урезани мотиви у виду хоризонталног низа линија, двоструких изломљених линија или урезаних вишећих углова (Т. I/11, 25), који се често јављају као декоративни елементи током тзв. Калакача хоризонта, односно периода од XI до IX века (Stojić 1986: T. 9/3, 12/5, 14/4, 15/11, 19/1–11; Medović 1988). Међутим, урезивање и канеловање дуго опстају као декоративни елементи на грнчарији са централног Балкана, на шта сугеришу канеловани мотиви на фрагментима са Поповице, изведени у комбинацији са жигосаним S орнаментима (Т. I/26).

На неколико фрагмената је установљена примена тремоло технике, којом су изведене хоризонталне линије (Т. I/20) или краћи коси вертикални снопови који формирају троугао. Већина аутора најранију појаву тремоло технике везује за почетак VII века пре н. е., али је вероватно њена шири употреба бар пола века познија (Jevtić 1992: 348–354, 397; Stojić 1986: 101–102; Стојић 2004: 72–74). Насељеност градине на Поповици током млађих фаза старијег гвозденог доба потврђује и налаз сиво печене, хоризонтално постављене дршке са заравњеним чеоним луком (Т. I/40), која је типична код посуда типа скифос, чија се појава на централном Балкану најчешће везује за период млађи од средине VI века пре н. е. (Паровић-Пешикан 1985; Паровић-Пешикан 1998).

Стратиграфска запажања нису омогућила прецизније издвајање хронолошких секвенци у хоризонту гвозденог доба, чак ни након финијих радова с веома плитким откопним слојевима. Међутим, на основу стилско-типолошких елемената на грнчарији могло би да се претпостави да се ради о дужем и континуираном животу на градини, који је почео током раног гвозденог доба (На В) и трајао до краја старијег (развијеног) гвозденог доба (На С). Осим тога, не треба занемарити могућност да су старији, хронолошки детектабилни елементи на грнчарији са Поповице дуго опстали у овом изолованом подручју и да је читав керамички мобилијар из гвозденог доба одраз локалне грнчарске праксе примењиване током једне или две генерације на градини.

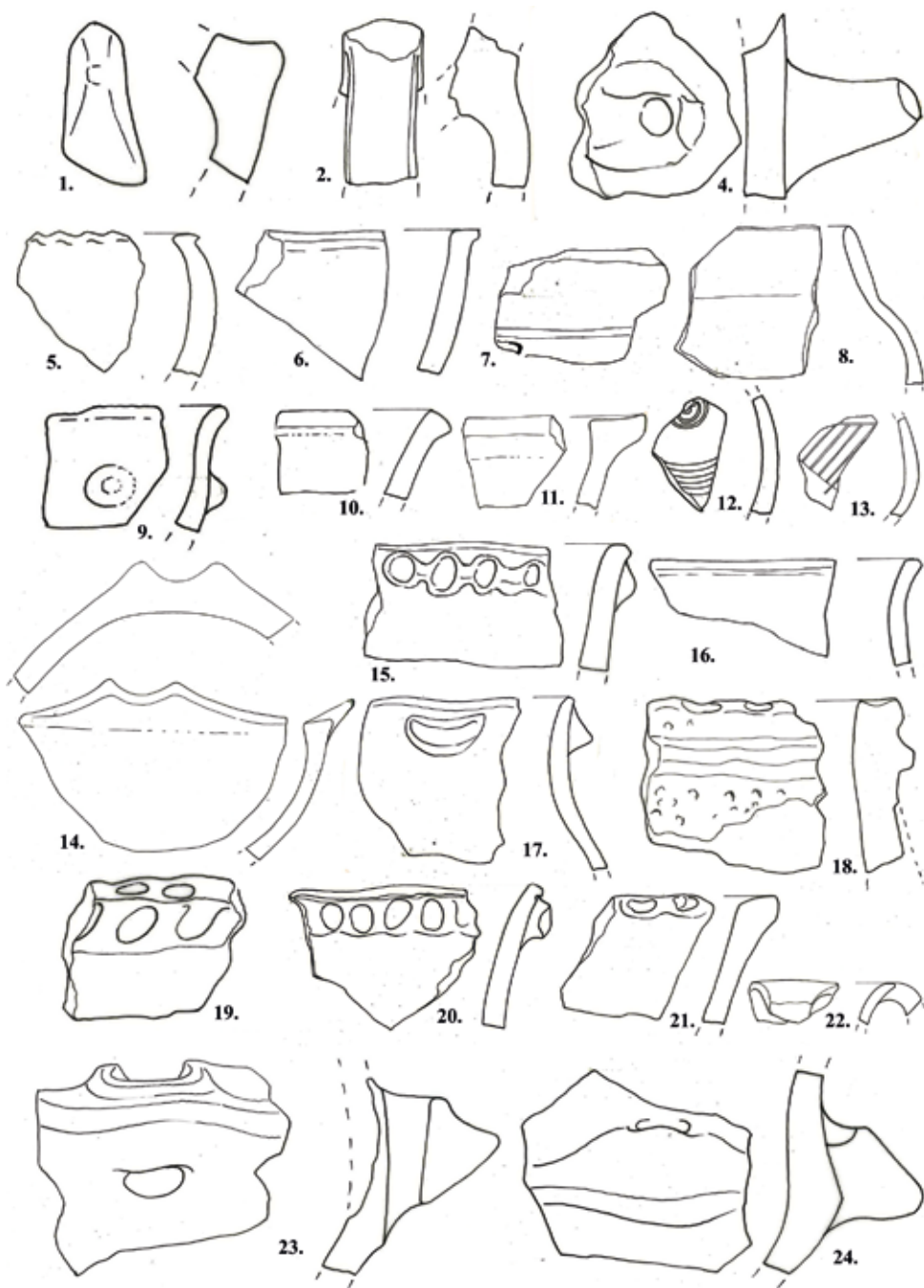
Хоризонти II: бронзано доба

Посматрајући стратиграфију и остатке материјалне културе, може се закључити да је хоризонт бронзаног доба најлошије очуван у ископаном делу градине. У сонди 2 је констатован непосредно испод слоја са остацима из гвозденог доба, где је заступљен у виду тамномрког седимента с доста кречњачке дробине различите гранулације. Дебљина слоја варира од 30 до 10 cm, а на појединим местима су евидентна и ремећења из гвозденодобног хоризонта.

Керамички материјал је многобројан, али је у огромној већини случајева заступљена изразито груба грнчарија с малим процентом индикативних елемената. Чини је углавном посуђе грубе фактуре, дебљих зидова, с примесима у виду крупнозрног песка, каменчића и комадића керамике, лоше печено, на прелому црно, споља у јаком оранж тону, са израженом склоношћу ка трошењу. Декоративни елементи су веома ретки и свде се на просте хоризонталне пластичне траке са или без отисака, као и на варијанте са низом отисака без траке (Т. II/15, 19–20). Ободи су претежно равно засечени, понекад задебљани (Т. II/6, 9–10, 15–21), спорадично декорисани низом отисака или уреза (Т. II/5, 19, 21). Знатно ређе се срећу благо заобљени, косо засечени или разгранути ободи (Т. II/11, 14). Присутне су дршке с ваљкастим завршетком на колону (Т. II/1–2), кратке тракасте дршке које незнатно надвисују обод (Т. II/22), као и масивне језичасте дршке с перфорацијом или без ње (Т. II/4).

Грнчарија средње и fine фактуре је изузетно ретка, тако да се детектабилни керамички материјал своди на свега пар десетина примерака. Репрезентативан је фрагмент већег пехара fine фактуре, са истуреним, лепезасто моделованим ободом у виду изливника (Т. II/14), карактеристичним елементом на налазиштима из средњег бронзаног доба у доњем сливу Јужне и Западне Мораве, у Параћинско-јагодинској котлини, Шумадији, доњем Понишављу и источној Србији, односно у ареалу распрострањања Бубањ–Хум IV културе (Булатовић и Станковски 2012: 341–347). Најближе аналогije за пехаре с лепезастим ободом налазимо у објекту 8 на Великој хумској чуки, који је, на основу бакарне секире типа *Randleistenbeil*, опредељен у развијено средње бронзано доба, односно у оквиру Br A2–B фазе, уз напомену да се такав тип обода јавља у све три фазе насељавања на Љуљацима, тј. од краја раног до развијене фазе средњег бронзаног доба (Булатовић и Станковски 2012: 69–71, 337–349, Т. III/20–21). Интересантна је заступљеност карактеристичних језичастих дршки са чашицом, иначе фаворизованог елемента на посуђу гамзиградске културне групе (Т. II/24), за чију дистрибуцију се дуго сматрало да је просторно ограничена искључиво на околину Гамзиградске Бање (Срејовић и Лазић 1997). Иако још увек постоје полемике о хронологији гамзиградске културе, најновија истраживања сугеришу да она може оквирно да се веже за крај средњег и рану фазу позног бронзаног доба (Br B2–C) (Kapuran and Gavranović 2022).

Осим тога, истиче се фрагмент украшен снопом урезаних линија (Т. II/12), које вероватно представљају део орнаменталног мотива у виду концентричних кругова или завршног сегмента стилизације у виду слова М, иначе ка-

Т. II Хоризонт 2: керамички предмети из бронзаног доба (цртеж: А. Капуран;
 обрада: П. Милојевић)

Pl. 2 Horizon 2: ceramic finds from the Bronze Age (drawing: A. Kapuran;
 editing: P. Milojević)

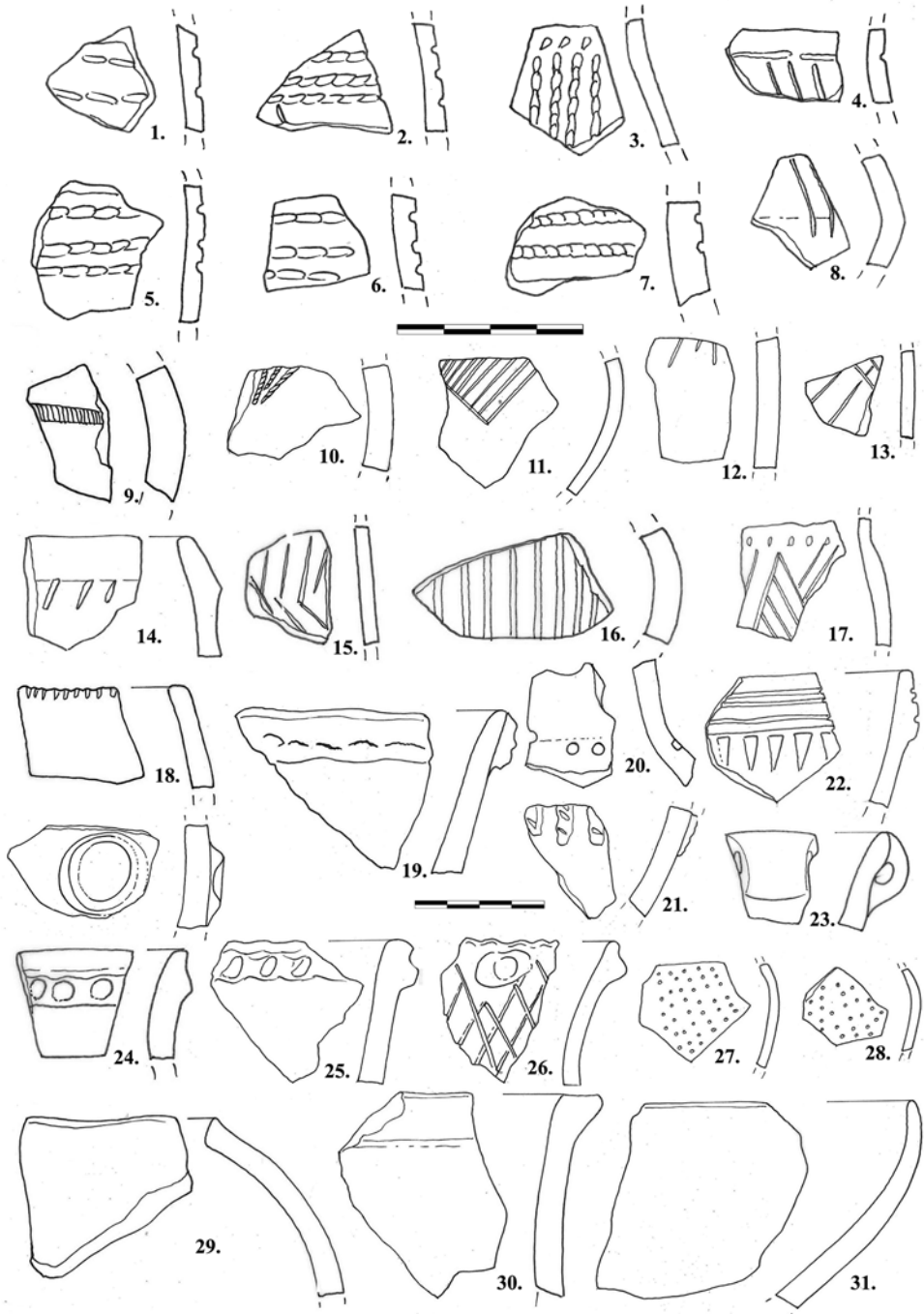
рактистичног украсног елемента са налазишта параћинске културе, попут Рутевца, Вртишта, Обрежа, Глождака, Ђуприје, Плажана, Сраине међе (Пековић 2003: Т. II/2, IV/2, VIII/4, XIV/5, XVIII/4–5, XIX/8, XXI/7), док се на Хумској чуки код Ниша јавља у слоју с краја средњег и почетка позног бронзаног доба (Булатовић и Станковски 2012: 71, Т. IV/33). На неколико фрагмената се срећу и пластична брадавичаста испупчења као још један широко заступљен украсни мотив на посудама параћинске културне групе (Пековић 2003: 86). Присутни су и декоративни елементи вероватно из нешто познијих фаза бронзаног доба, који се одликују уским хоризонталним канелурама и отисцима прста на врху обода, уочени на једном фрагменту сацака (Т. II/18), а који се могу повезати с фазом II параћинске културе, по периодизацији Д. Гарашанин, односно с периодом На А1 (Garašanin 1967). Од посебних налаза истичу се делови мотике и вероватно садиљке од јеленског рога, кремена сечива и керамички пршљенци.

На основу керамичког репертоара из хоризонта 2, долазимо до закључка да је градина вероватно била насељена од средњег до позног бронзаног доба, односно, шире посматрано, од Br A до На А фазе. Према заступљености, рекло би се да највећи проценат керамике из хоризонта II има стилско-типолошке карактеристике које могу да се повежу с позном фазом средњег бронзаног доба (Br A2–B2) или раном фазом позног бронзаног доба (Br C), на шта, осим лепезасто моделованих обода, указује и присуство дршки с ваљкастим наставком, масивних равних обода с отисцима (Т. II/19, 21), као и урезаних орнамената у виду снопа концентричних линија, чији је репертоар готово идентичан у слоју и објектима из поменутог временског оквира на Великој хумској чуки (Булатовић и Милановић; Булатовић и Станковски 2012: 71).

Хоризонт III: дакарно доба

Хоризонт III, иако прилично плитак, једини је сачуван у сонди 1, где се јављује испод нивоа са остацима сухозида, а у сонди 2 испод слоја из бронзаног доба, све до матичне стене, достижући максималну дебљину до 40 cm. У јужном крају сонде 2 ниво матичне стене расте, тако да је хоризонт 3 готово потпуно девестиран. Карактерише га компактни седимент мрке до светломрке боје, са доста крупних кречњачких блокова.

Керамичке посуде су знатно квалитетније фактуре него у претходна два хоризонта. Највећим делом су израђене од fine глине, с примесама ситне гранулације, добро печене, углавном у светломрком и тамномрком тону. Упечатљиве су минијатурне језичасте, тракасте и тунеласте дршке, док су ободи најчешће равно засечени (Т. III/18, 25, 30), ређе заобљени (Т. III/19, 24, 26), а на појединим зделама стањени и увучени (Т. III/31). Упадљива је разноликост декоративних мотива у виду вертикалних пластичних трака са отисцима (Т. III/24–25), урезаних дубоких вертикалних, хоризонталних, косих или изломљених линија у пољу или без њега (Т. III/4, 8–9, 11, 12–13, 15–16), нанизаних или густих тачкастих убода (Т. III/20, 27–28), урезаних зареза или испрекиданих линија (Т. III/4, 12, 14, 18), урезаног мрежастог орнамента (Т. III/26), ма-

Т. III Хоризонт 3: керамички предмети из бакарног доба (цртеж: А. Капуран;
 обрада: П. Милојевић)

Pl. 3 Horizon 3: ceramic finds from the Copper Age (drawing: A. Kapuran;
 editing: P. Milojević)

лих брадавичастих апликација (Т. III/26), браздастог утискивања и декорације изведене утискивањем канапа (шнур) (Т. III/1–3, 5–7, 10). Карактеристичан је фрагмент у чијој орнаментици су присутне дубоко урезане хоризонталне линије, испод чега је утиснут низ троуглова, тзв. мотив вучјих зуба (Т. III/22), чест декоративни елемент на посудама са налазишта вучедолске и костолачке културе (Булатовић и др. 2017: 182, Т. XLVIII/55–58), а веома заступљен на локалитетима катакомбне културе, чије датовање се, на основу апсолутних датума, углавном везује за другу половину III миленијума (Баран и Бибииков 1971: 317–334, Т. 88/10; Клещенко 2013).

Целокупан керамички репертоар је препознатљив и широко распрострањен на налазиштима с позноенеолитским слојем у источној Србији (Капуран 2014: 39–52), где је дефинисан као манифестација Коцофени–Костолац културе (Капуран и Булатовић 2012), која је егзистирала од краја IV до прве половине III миленијума, уз могућност да се у појединим регијама задржала и нешто дуже (Ciugudean 2000: 58; Капуран и Булатовић 2012). Апсолутни датуми из хоризонта Коцофени–Костолац културе, односно Бубањ–Хум Ib са локалитета Бубањ код Ниша, указују на период између 3300. и 2900. године пре н. е. (Bulatović and Vander Linden 2017: tab. I). Највећи број калибрираних датума с неколико налазишта Коцофени културе у Румунији (Băile Herculane, Ostrovu Corbului, Poiana Ampoiului) се креће између 3300. и 2700. године пре н. е., иако постоје и знатно ниже вредности, које се спуштају до 1985. године пре н. е. (Mantu 1995: 229–230; Ciugudean 2000: 58). Резултати ¹⁴C датума за најстарију и средњу фазу костолачке културне групе на Гомолави су у распону од 3038. до 2903. године и од 3108. до 2877. године пре н. е. (Петровић и Јовановић 2002: 298.), као што се приближно датује и насеље те групе у Пивници (3042–2857. године пре н. е.) (Primas 1996: 165–166), док се вредности за костолачку културу на налазишту Стреим у Вучедолу, након калибрације крећу у времену између 3300. и 2700. године пре н. е. (Forenbaher 1993: 246–247; Bojadžijev 1992: 397).

Налаз фрагмента с мотивом вучјих зуба може да се веже за утицаје из вучедолског комплекса, што горњу границу енеолитског хоризонта на Поповици приближава времену око или након средине III миленијума и манифестацијама Бубањ–Хум II културе (Bulatović, Gori and Vander Linden 2020: fig. 11; Nikolova 1999: 203, 227, tab. 9.2, 10.2). Насеља Бубањ–Хум II групе готово по правилу настављају континуитет живота из претходног Коцофени–Костолац периода (Бубањ, Велика хумска чука, Јеленац, Остриковац, Радомир–Влахово, Багачани), па се најчешће срећу на речним терасама и нешто ређе на доминантним узвишењима. Бубањ–Хум II култура обухвата широко пространство, али се поменути назив користи у областима око слива Нишаве, средњег и доњег тока Јужне Мораве, док су готово идентичне манифестације на западу Бугарске дефинисане као Перник култура, а у Горњовеликоморавској котлини као хоризонт Остриковац Id. Јаки утицаји ове културе видљиви су на локалитетима из тог периода у Пелагонији (Трештена стена), као и на северној обали Егејског мора (Дикили Таш, Ситагрој) (Гарашанин 1973: 171; Гарашанин и Ђурић 1983: 14; Alexandrov 1995: 264; Bulatović, Gori and Vander Linden 2020: 1176).

ПРАИСТОРИЈСКА АРХИТЕКТУРА НА ГРАДИНИ

Праисторијска архитектура је констатована у сонди 1, где су откривени остаци фортификације изграђене у техници сухозида (сл. 7). Поменути сухозид вероватно има две фазе градње с обзиром на то да су издвојена два његова елемента са различитим правцем пружања. Један вероватно прати обод платоа, протеже се правцем исток–запад и готово сигурно чини део праисторијске фортификационе архитектуре, док се други пружа правцем север–југ, у једној тачки се надовезује на поменут одбрамбени зид и вероватно представља каснију надоградњу неког објекта или, можда, капије. Уочљиве су разлике у материјалу и техници градње будући да је одбрамбени сухозид правца исток–запад подигнут претежно од грубо притесаних, изразито масивних кречњачких блокова, док су у конструисању надоградње, сухозида у правцу север–југ, искључиво коришћени знатно мањи комади кречњака без трагова обраде. На контакту поменутих зидова регистрована је мала јама окружена камењем, пречника око 35 cm, која је вероватно представљала фундамент масивног дрвеног стуба. Осим тога, у надоградњи су спорадично пронађена поља с траговима компактне смесе налик малтеру, за коју нисмо сигурни да ли је грађевински материјал, резултат неког природног процеса растапања кречњака или је у питању реакција настала након пожара.¹⁵

Приликом откопавања и чишћења камених структура пронађен је измешан материјал из свих поменутих хоризоната, на шта су утицале грађевинске интервенције које су се, по свему судећи, одиграле током старијег гвозденог доба.¹⁶ Као што је већ поменуто, једини је очуван танак енеолитски слој, констатован испод нивоа грађевине. Током чишћења горњег нивоа сухозида правца север–југ откривена је потпуно очувана двоопера кремена стрелица (сл. 8), као и један масивни жрвањ, употребљен као грађевински материјал за конструкцију сухозида.

С обзиром на то да је откопана површина веома мала, још увек нисмо у могућности да пружимо комплетнија сазнања о овом грађевинском објекту. Стога је одлучено да се, након чишћења и документовања објекта, читава конструкција сачува и прекрије слојем сламе и најлона, након чега је поново затрпана. На такву одлуку навела нас је и чињеница да се у површинској конфигурацији терена, дуж готово читавог северног обода градинског платоа, прилично јасно назиру контуре одбрамбеног бедема, тако да ће будућа истраживања употпунити податке о архитектонским решењима, грађевинским елементима и фазама изградње сухозидне конструкције на Поповици.

15 Трагови истог материјала су такође регистровани у фрагментима код северозападног угла сонде 2.

16 Материјал из ове епохе је пронађен и на доњим когама око фундамената.

Сл. 7 Сонда 1, контуре сухозида фотографисане с југа и севера (фото: П. Милојевић)
 Fig. 7 Trench 1, outlines of a drywall, photographed from the south and the north
 (photo: P. Milojević)

Сл. 8 Кремена стрелица пронађена приликом чишћења сухозида у сонди 1
 (фото: П. Милојевић)
 Fig. 8 Flint arrow discovered during the cleaning of the drywall in trench 1
 (photo: P. Milojević)

ЗАКЉУЧАК

Иако је пробним ископавањима на Поповици третирано свега 26,5 m², дошло се до значајних открића која су премашила очекивања. Констатована су три хоризонта насељавања из металних доба, која су могла да се повежу с периодима бакарног, бронзаног и гвозденог доба. Стилско-типолошке одлике керамичког материјала пружају индикације да је сваки хоризонт егзистирао током више фаза. Тако су у хоризонту из бакарног доба препознати елементи типични за Коцофени–Костолац и Бубањ–Хум II културу. Најзаступљенији материјал из бронзаног доба има одлике Бубањ–Хум IV културе, али се среће и керамика с елементима типичним за гамзиградску и параћинску групу. Керамички репертоар је најразноврснији у хоризонту из гвозденог доба и може да се веже за манифестације које се јављају у хоризонту II и III на Медијани, али и за нешто позније етапе са карактеристикама раног и развијеног Басараби стила. Осим тога, у површинским слојевима спорадично су пронађени фрагменти грнчарије из млађег гвозденог доба. Нажалост, поменуте фазе, и поред уложених напора, нису могле да се стратиграфски издвоје, тако да није јасно да ли поједине елементе на керамици треба афирмисати као материјалне остатке из посебних фаза насељавања или као одраз локалне грнчарске радиности, у којој су комбиновани различити стилови из старијих и млађих етапа. Остаци сухозида су истраживани на малој површини (1,5 × 4 m), али се за сада може предочити да је вероватно реч о сегменту комплексне фортификационе структуре, конструисане током најмање две грађевинске фазе. Чињеница да у кампањи 2022. године нису документована ремећења из историјских епоха представља повољну околност, изузетно ретку када су у питању праисторијски градински локалитети, тако да се, уз презентоване резултате истраживања, може навестити велики археолошки потенцијал налазишта на Поповици.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Alexandrov, S. 1995

The Early Bronze Age in Western Bulgaria: Periodization and Cultural Definition, in: *Prehistoric Bulgaria*, D. W. Bailey, I. Panayotov, S. Alexandrov, eds., Madison, Wisconsin: Prehistory Press, 253–270.

Andronikos, M. 1969

Vergina: To nekrotapheion ton tymbon, Athens: Hupourgeion Politismou kai Epistemon.

Баран, В. Д. и Бибиков, С. М. 1971

Археологія Української РСР, Превисна археологія, Київ: Інститут археології.

Војадџијевић, Ј. 1993

Probleme der Radiokohlenstoffdatierung der Kulturen des Spätänneolithikums und der Frühbronzezeit, *Studia Praehistorica* 11–12: 389–406.

Бошковић, Ђ. 1936

Оснивање и делатност Бановинске археолошке комисије при Моравској бановини, *Сџаринар* (т.с.) 10–11: 193–194.

Булатовић, А. 2007

Врање, културна стиратиографија праисторијских локалитетима у Врањској регији, Београд: Археолошки институт; Врање: Народни музеј.

Bulatović, A. 2007

The South Morava Basin in the transitional period from the Bronze to the Iron Age, *Сџаринар* (н.с.) 57: 57–82.

Булатовић, А. 2009

Порекло и дистрибуција благобиконичних здела фасетираног или канелованог обода са краја бронзаног и почетка гвозденог доба на Балканском полуострву, *Сџаринар* (н.с.) 59: 89–108.

Bulatović, A. and Vander Linden, M. 2017

Absolute Dating of Copper and Early Bronze Age Levels at the Eponymous Archaeological Site Bubanj (Southeastern Serbia), *Radiocarbon* 59(4): 1047–1065.

Bulatović, A., Gori, M. and Vander Linden, M. 2018

New AMS dates as a contribution to the absolute chronology of the Early Eneolithic in the central Balkans, *Сџаринар* (н.с.) 68: 19–32.

Bulatović, A. and Kapuran, A. 2007

The Early Iron Age Hill Fort at Gradina Site near Presevo in South Serbia, *Archaeologia Bulgarica* 11/3: 1–24.

Булатовић, А. и Капуран, А. 2013

Насеље из раног гвозденог доба на локалитету Црквиште у Давидовцу код Врања, *Гласник Српској археолошкој друштва* 29: 101–124.

Булатовић, А., Капуран, А. и Јањић, Г. 2011

Неоџин: културна стразиографија праисторијских локалитета у Неоџинској Крајини, Београд: Археолошки институт; Неготин: Музеј Крајине.

Булатовић, А. и Милановић, Д. 2014

Велика Хумска Чука, истраживања 2009. године, прилог проучавању стратиграфије енеолита и бронзаног доба у југоисточној Србији, *Гласник Српској археолошкој друштва* 30: 163–188.

Bulatović, A., Molloy, B. and Filipović, V. 2021

The Balkan–Aegean migrations revisited: Changes in material culture and settlement patterns in the Late Bronze age Central Balkans in light of new data, *Старинар* (н.с.) 71: 61–105.

Булатовић, А. и Станковски, Ј. 2012

Бронзано доба у басену Јужне Мораве и у долини Пчиње, Београд: Археолошки институт.

Булатовић, А., Филиповић, А. и Капуран, А. 2016

Насеље из гвозденог доба на локалитету Меаниште у Ранутовцу код Врања, у: *Археолошка истраживања на аутоуууу Е75 (2011–2014)*, ур. С. Перић и А. Булатовић, Београд: Археолошки институт, 91–114.

Васић, Р. 1990

Старије гвоздено доба у јужном Поморављу и на Косову, у: *Госпогари средра: Гвоздено доба на џлу Срдије*, ур. Ј. Јевтовић, Београд: Народни музеј, 60–66.

Garašanin, D. 1967

Periodizacija bronzanog doba Srbije, *Materijali* 4: 189–195.

Гарашанин, М. 1973.

Праисторија на џлу СР Срдије, Београд: Српска књижевна задруга.

Гарашанин, М. 1988.

Настанак и порекло Илира, у: *Илири и Албанци*, ур. М. Гарашанин, Београд: Српска академија наука и уметности, 9–80.

Garašanin, M. 1996

Die kulturelle und chronologische Stellung der Mediana-Gruppe, in: *The Yugoslav Danube Basin and Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C.*, N. Tasić, ed., Beograd: Serbian Academy of Science and Arts, Institute for Balkan Studies, 201–218.

Гарашанин, М. и Ђурић, Н. 1983

Археолошки локалитети Бубањ и Велика хумска чука, Ниш: Народни музеј.

Georgiev, Z. 1989

Keramika gvozdеноg doba u skopsko-kumanovskom i овсеполјско-bregalничком региону. Magistarski rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Gimatzidis, S. and Weninger, B. 2020

Radiocarbon dating the Greek Protogeometric and Geometric periods: The evidence of Sindos, *PLoS ONE* 15(5): 1–28.

Gumă, M. 1995

The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review, *Thraco-Dacica*, t. 16, nr. 1–2: 99–137.

Ђорђевић, Т. 1894

Уз Моравицу, *Наставник, листи професорској групи* 1–2, књ. 5: 33–45.

Ђурић, Н. 1970

Gradina kod Belačevca, *Glasnik Muzeja Kosova* 10: 281–303.

Jevtić, M. 1992

Basarabi kultura na teritoriji Srbije. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Jugănaru, G. 2005

Cultura Babadag I, Tulcea: Institutul de Cercetări Eco-Muzeale «Gavrilă Simion».

Капуран, А. 2014

Праисторијски локалитети у североисточној Србији, Београд: Археолошки институт.

Капуран, А. 2020

The Finds of Gava Culture Pottery at the site of Bubanj, in: *Bubanj: the Eneolithic and Early Bronze Age Tell in Southeast Serbia*, A. Bulatović and D. Milanović, eds., Vienna: OREA, 233–236.

Капуран, А. и Булатовић, А. 2012

Културна група Коцофени–Костолац на територији североисточне Србије, *Старинар* (н.с.) 62: 63–94.

Капуран, А., Булатовић, А. и Јовановић, И. 2014

Бор и Мајданџек: Културна историја праисторијских локалитета између Ђердаја и Црној Тимока, Београд: Археолошки институт; Бор: Музеј рударства и металургије.

- Каруран, А., Gavranović, M. and Jovanović, I. 2022
Bronze Age Burials within the Morava, Nišava and Timok Basins, *Стири-нар* (н.с.) 70: 45–72.
- Клещенко, А. 2013
Суворовская Катакомбная культура: Предварительная характеристика, *Крайние сообщения Института археологии* Вы. 228: 171–190.
- Лазих, М. 2005
Праисторијско насеље у Пиљаковцу код Владичиног Хана, у: *Археолошка истраживања Е-75*, ур. М. Брмболић, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 11–48.
- Mantu, C. M. 1995
Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 46/3–4: 213–235.
- Medović, P. 1988
Kalakača: naselje ranog gvozdenog doba, Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Медовић, П. 2001
Да ли је Гава-комплекс обухватао и Велико Поморавље?, *Лесковачки зборник* 41: 179–217.
- Medović, P. i Medović, I. 2010
Gradina na Bosutu: naselje starijeg gvozdenog doba, Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture AP Vojvodine.
- Milanović, D. i Milojević, P. 2019
Arheološka prospekcija donjeg toka Južne Morave u 2017. godini, u: *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2017. godini*, ur. I. Bugarski, V. Filipović i N. Gavrilović Vitas, Beograd: Arheološki institut, 173–180.
- Milojević, P., Kajtez, I. i Milošević, S. 2015
Speleological objects of Sokobanja as potential Palaeolithic sites, Sokobanja: Narodna biblioteka „Stevan Sremac“.
- Милојевић, П. и Милановић, Д. 2015
Депо латенских металних предмета са јужних падина планине Ртањ, *Етно-културолошки зборник* 19: 35–45.
- Милојевић, П. и Трајковић-Филиповић, Т. 2017
Праисторијска налазишта у Алексиначкој котлини: Евиденција и ревизија старијих података, Ниш: Народни музеј; Алексинац: Завичајни музеј.
- Митровић, Ј. и Филиповић, В. 2022
Праисторијски „депо“ бронзаних секира из села Поповица код Соко Бање, у: *Српско археолошко друштво, XLV скупуштина и годишњи*

скупи, Програма, извештаји и ајсџракии (Прокупље, 26. – 28. мај 2022. године), ур. А. Црнобрња и В. Филиповић, Београд: Српско археолошко друштво; Прокупље: Народни музеј Топлице, 52.

Nikolova, L. 1999.

The Balkans in later prehistory, periodization, chronology and cultural development in the final Copper and Early Bronze Age (fourth and third millennia BC), BAR International Series 791, Oxford: Archaeopress.

Pare, C. 1999

Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa. Teil 1: Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.–8. Jahrhundert v. Chr.), *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 45: 293–433.

Паровић-Пешикан, М. 1985

Неки нови аспекти ширења егејске и грчке културе на централни Балкан, *Сџаринар* (н.с.) 36: 19–47.

Паровић-Пешикан, М. 1998

Грчка керамика, у: *Археолошко блајо Косова и Мејхохије*, ур. Н. Тасић, Београд: САНУ; Приштина: Музеј у Приштини, 226–255.

Пејић, П. 2001

Селиште, праисторијска некропола и насеље код Велике Лукање на Старој планини, *Лесковачки зборник* 41: 179–217.

Пековић, М. 2003

Параћинска јруја у бронзаном добу Поморавља. Магистарски рад, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

Петровић, Ј. и Јовановић, Б. 2002

Гомолава – насеље касној енеолиџа, Нови Сад: Музеј Војводине; Београд: Археолошки институт.

Sreјović, D. 1973

Karagač and the Problem of the Ethnogenesis of the Dardanians, *Balkanica* 4: 39–82.

Срејовић, Д. и Лазић, М. 1997

Насеља и некрополе бронзаног доба у Тимочној Крајини, у: *Археолоџија источно Србије* (Научни скуп Београд – Доњи Милановац, децембар 1995. године), ур. М. Лазић, Београд: Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања, 225–244.

Stojić, M. 1986

Gvozdeno doba u basenu Velike Morave, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet; Svetozarevo: Zavičajni muzej.

Стојић, М. 2001

Брњичка културна група у басену Јужне Мораве: генеза, развој и хронологија, *Лесковачки зборник* 41: 15–94.

Стојић, М. 2004

Пањевачки рид, Београд: Археолошки институт.

Стојић, М. и Чађеновић, Г. 2001

Керамика из периода прелаза бронзаног у гвоздено доба на локалитету Конопљара у Читлуку, у: *Археолошка налазишта Крушевца и околине*, ур. Н. Тасић и Е. Радуловић, Крушевац: Народни музеј; Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, 47–80.

Тасић, Н. 1998

Гвоздено доба, у: *Археолошко блага Косова*, ур. Н. Тасић, Београд: Галерија САНУ, 148–225.

Tasić, N. 1999

Die Gava-Kultur in Raum des Eisernen Tores I und II, *Thraco-Dacica* 20/1–2: 127–133.

Forenbaher, S. 1993

Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age, *Antiquity* 67: 235–256.

Hochstetter, A. 1984

Kastanas: die Handgemachte Keramik. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975 - 1979, *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* Bd. 3, Berlin: Volker Spiess.

Ciugudean, H. 2000

Eneolithic final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni, Timișoara: Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica.

Wardle, K., Higham, T. and Kromer, B. 2014

Dating the End of the Greek Bronze Age: A Robust Radiocarbon Based Chronology from Assiros Toumba, *PLoS ONE* 9 (9): 1–48.

PETAR Z. MILOJEVIĆ
ALEKSANDAR N. KAPURAN
Institute of Archaeology, Belgrade

RESULTS OF THE RESEARCH OF THE PREHISTORIC HILLFORT OF POPOVICA NEAR SOKOBANJA

SUMMARY

This paper presents the results of archaeological excavations carried out in 2022 at the site of the hillfort of Popovica, near Sokobanja, in eastern Serbia. The site of Popovica has not been archaeologically excavated until now, even though it has already been known from surveys and accidental finds from museum records in Belgrade, Niš and Knjaževac. Test trench excavations were carried out as part of the project *Archaeological research of sites from the Early Iron Age in the territory of the municipality of Sokobanja*, organised by the Institute of Archaeology, Belgrade, and the Public Library “Stevan Sremac” in Sokobanja. Four trenches were opened, on the basis of which data on vertical stratigraphy, material culture and remains of prehistoric architecture were obtained. The research documented 3,597 mobile archaeological findings, namely, ceramic fragments, animal bones, flint, worked stone and daub. Most of the findings are ceramics fragments, 3,211 in total, out of which 475 specimens were selected as indicative of chronological and cultural characterisation. Almost no material from the historical phases of the past was recorded in the researched layers, therefore, on the basis of the research conducted so far, it can be concluded that Popovica was an exclusively prehistoric site. Three settlement phases were clearly established at the hillfort, identified on the basis of stratigraphic units and stylistic-typological traits of the ceramic material. Horizons from the Iron Age, Middle/Late Bronze Age and Late Eneolithic were singled out, which, according to the dominant cultural manifestations, can be linked to the Basarabi, Bubanj–Hum IV and Coțofeni–Kostolac cultures. Additionally, pottery pieces with elements of the Vučedol, Gamzigrad, Paraćin and *Mediana* II-III cultures were found sporadically, with the presence of surface findings of Late La Tène ceramics made on potter’s wheel, documenting, at the same time, the remains of the devastated layer from the most recent phase of settling of the hillfort. The mentioned research also revealed remnants of a drywall, which were probably the remains of prehistoric fortification architecture. The drywall most likely had two construction phases, considering the fact that two of its elements with different extension direction and different techniques of stacking stones were registered.